TARJIMALARDA IJTIMOIY-MADANIY REALIYALARNING IFODALANISHI (F.S.FITSJERALDNING "BUYUK GETSBI" ROMANI TAHLILIDA)

Abdiroshidova Feruza Absattor qizi
First-year Master's Student in Foreign Language and Literature (English)
Tashkent State University of Oriental Studies, Uzbekistan
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23525234

Annotatsiya. Mazkur maqolada Frensis Skott Fitsjeraldning "Buyuk Getsbi" romani misolida ingliz tilidagi nasriy asarlarning o'zbekcha tarjimalarida ijtimoiy-madaniy realiyalarning ifodalanish xususiyatlari yoritiladi. Asarda Amerika jamiyatining turmush tarzi, ijtimoiy tabaqalanishi, moddiy madaniyati va qadriyatlarini aks ettiruvchi birliklarni tarjimada qayta yaratish masalalari ko'rib chiqiladi. Xususan, boylik va ijtimoiy mavqe belgilari, ziyofat madaniyati, kiyim-kechak, taom va ichimlik nomlari, geografik nomlar hamda davrga xos ijtimoiy tushunchalarning kontekstual ma'nosi va badiiy vazifasiga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy, kontekstual va lingvomadaniy tahlil usullari tashkil etadi. Realiyalarni o'girishda transliteratsiya, izohli tarjima, funksional muqobil tanlash, umumlashtirish va konkretlashtirish kabi usullarning imkoniyatlari muhokama qilinadi. Tarjima yechimlarini baholashda predmetga oid ma'noning aniqligi bilan bir qatorda, madaniy xoslik, tarixiy muhit, ijtimoiy konnotatsiya va muallif uslubining saqlanishi mezon sifatida olinadi..

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, ijtimoiy-madaniy realiyalar, "Buyuk Getsbi", lingvomadaniy tahlil, milliy kolorit, ijtimoiy konnotatsiya, madaniy muqobillik, tarjima transformatsiyalari, Amerika jamiyati.

Kirish qismi: Badiiy tarjima tillar o'rtasidagi mazmuniy almashinuv bilan bir qatorda, turli madaniyatlarga xos dunyoqarash, qadriyat va ijtimoiy tajribalarni boshqa til muhitida qayta ifodalash jarayonidir. Adabiy asarda tasvirlangan turmush tarzi, tarixiy sharoit, ijtimoiy munosabatlar va kundalik hayot unsurlari muallif yaratgan badiiy olamning ajralmas qismini tashkil etadi. Ushbu unsurlarni ifodalovchi ijtimoiy-madaniy realiyalar tarjimasida so'zning predmetga oid ma'nosini yetkazish bilan cheklanish asarning madaniy va estetik mazmunini to'liq ochib bermasligi mumkin. Shu bois realiyalarni tarjima qilishda ularning kontekstual ma'nosi, ijtimoiy konnotatsiyasi va badiiy vazifasini o'zaro bog'liqlikda o'rganish zarur.

Ijtimoiy-madaniy realiyalar muayyan jamiyatning turmush tarzi, ijtimoiy tuzilishi, urf-odatlari, moddiy madaniyati hamda tarixiy tajribasi bilan bog'liq predmet va tushunchalarni ifodalaydi. Biroq xorijiy muhitga oid har qanday so'z avtomatik ravishda realiya hisoblanmaydi. Birlikning realiya sifatidagi maqomi uning madaniy xosligi, muayyan davr yoki jamiyat bilan aloqasi hamda tarjima tilida to'liq muqobilga ega bo'lish darajasi asosida aniqlanishi lozim. Shuningdek, lug'aviy jihatdan tanish birlik ham badiiy kontekstda qo'shimcha ijtimoiy ma'no kasb etishi mumkin. Masalan, kiyim, uy-joy yoki transport vositasining nomi predmetni bildirish bilan birga qahramonning mavqeyi, didi va muayyan ijtimoiy guruhga mansubligini ko'rsatishga xizmat qilishi mumkin.

Frensis Skott Fitsjeraldning "Buyuk Getsbi" romani ushbu masalalarni o'rganish uchun muhim badiiy materialdir. Asarda XX asrning 1920-yillaridagi Amerika jamiyati boylik, muvaffaqiyat, ijtimoiy mavqe va shaxsiy orzular o'rtasidagi murakkab munosabatlar orqali tasvirlanadi. Qahramonlarning yashash muhiti, kiyinish uslubi, ziyofatlari va iste'mol odatlari ularning xarakterini ochish hamda

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ijtimoiy farqlarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan romandagi madaniy birliklar voqealar kechadigan muhitni tasvirlovchi tafsilot bo‘lish bilan birga, asarning g‘oyaviy mazmunini shakllantiruvchi vositalar sifatida ham ko‘rib chiqilishi kerak.

Romanning o‘zbekcha tarjimasida bunday birliklarni qayta yaratish bir necha omilni hisobga olishni talab etadi. Birinchidan, asliyatdagi nom yoki tushunchaning aniq ma’nosi saqlanishi lozim. Ikkinchidan, uning Amerika jamiyati va tasvirlanayotgan davrga mansubligi anglashilishi zarur. Uchinchidan, tarjima qilingan birlikning qahramon tavsifi, ijtimoiy munosabatlar yoki muallifning kinoyaviy bayoniga qo‘shayotgan hissasi e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Shuning uchun realiyaning lug‘aviy muqobilini topish tarjima muammosining faqat bir qismini hal qiladi; uning matndagi vazifasini tiklash esa kengroq kontekstual tahlilni talab etadi.

Realiyalar tarjimasida asliyat shaklini saqlash va o‘quvchiga tushunarli ifoda yaratish o‘rtasidagi munosabat alohida ahamiyatga ega. Transliteratsiya birlikning xorijiy shaklini saqlashi mumkin, biroq o‘quvchiga uning mazmuni va ijtimoiy ahamiyatini har doim ham ochib bermaydi. Izohli tarjima tushunarlilikni oshiradi, ammo ortiqcha kengaytirilsa, badiiy bayonning sur’ati va ixchamligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Funksional muqobil esa ayrim holatlarda mazmunni tabiiy yetkazsa-da, asliyatdagi tarixiy yoki madaniy xoslikni zaiflashtirish ehtimoliga ega. Demak, tarjima usulining maqbulligi har bir birlikning kontekstdagi vazifasi asosida baholanishi lozim.

Asosiy qism: “Buyuk Getsbi” romanidagi ijtimoiy-madaniy realiyalar asarda tasvirlangan jamiyatning turmush tarzi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini anglashda muhim o‘rin tutadi. Ular voqealar kechadigan muhitni belgilash bilan birga, qahramonlarning mavqeyi, dunyoqarashi va o‘zini namoyon qilish usullarini ham ifodalaydi. Shu sababli ushbu birliklarning o‘zbekcha tarjimasini o‘rganishda predmetga oid ma’no, madaniy xoslik va badiiy vazifa o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinishi zarur. Quyida keltirilgan o‘zbekcha muqobillar tahliliy takliflar bo‘lib, muayyan tarjima nashridan olingan iqtiboslar hisoblanmaydi.

Romandagi East Egg va West Egg nomlari geografik birlik sifatida qo‘llansa-da, ularning mazmuni makonning joylashuvi bilan cheklanmaydi. Asar kontekstida bu hududlar boylikning kelib chiqishi, ijtimoiy nufuz va muayyan doiraga mansublik o‘rtasidagi tafovutlarni ifodalovchi belgilar sifatida talqin qilinishi mumkin. Mazkur nomlarni “Ist-Egg” va “Vest-Egg” shaklida berish ularning toponimik xususiyatini saqlaydi, biroq ijtimoiy ma’nosini o‘z-o‘zidan ochmaydi. Ushbu ma’no hududlar, uylar va ularning aholisi haqidagi tavsiflar orqali anglashiladi. Demak, nomlarning shaklini saqlash bilan birga, ularga tegishli kontekstual tafsilotlarni aniq yetkazish ham muhimdir. Ularni bir xil tarzda “boylar yashaydigan hudud” deb izohlash esa makonlar o‘rtasidagi mazmuniy qarama-qarshilikni umumlashtirib yuborishi mumkin.

Ta’lim muassasasiga mansublikni bildiruvchi Oxford man ifodasi ham ijtimoiy-madaniy tahlil uchun ahamiyatlidir. Bu birlikni “Oksfordda o‘qigan kishi”, “Oksford bitiruvchisi” yoki “Oksfordlik” tarzida berish bir xil natija bermaydi. “Oksfordda o‘qigan kishi” ta’lim olganlikni anglatsa, “Oksford bitiruvchisi” o‘qishning tugallanganini ham tasdiqlaydi. “Oksfordlik” shakli esa universitetga mansublik bilan shahardan kelib chiqish ma’nosini chalkashtirishi mumkin. Shuning uchun tarjimada asliyatdagi axborot chegarasini saqlash zarur. Birlikni ortiqcha konkretlashtirish qahramon haqida manbada qat’iy bildirilmagan ma’lumotni kiritishga olib kelishi mumkin.

Mazkur ifodaning badiiy ahamiyati ta’lim haqidagi xabar bilan cheklanmaydi. Uni nufuzli ijtimoiy muhitga mansublikni ko‘rsatish vositasi sifatida ham talqin qilish mumkin. Bunday holatda tarjimon universitet nomini saqlash bilan birga, suhbatdagi ishonch, shubha yoki kinoya ohangini ham yetkazishi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kerak. Aks holda, iboraning predmetga oid ma'nosi tushunarli bo'lsa-da, qahramonlar munosabatidagi ijtimoiy taranglik susayishi mumkin.

Getsbi nutqiga xos old sport murojaati esa ijtimoiy-uslubiy mazmunni ifodalaydi. Uni tor ma'nodagi realiya sifatida emas, qahramonning nutqiy individualligini shakllantiruvchi madaniy belgi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. "Do'stim", "qadrdon" va "og'ayni" kabi muqobillar yaqinlikni bildiradi, ammo ularning uslubiy xususiyatlari farqlanadi. "Og'ayni" erkin so'zlashuv ohangini kuchaytirishi mumkin, "qadrdon" esa ayrim vaziyatlarda ataylab sayqallangan murojaat taassurotini beradi. Shu bois muqobil tanlashda samimiylik bilan birga qahramonning o'zini qanday ko'rsatishga intilishi ham e'tiborga olinadi.

Takrorlanuvchi murojaatning tarjimada izchil berilishi ham muhimdir. Uni muntazam tushirib qoldirish qahramon nutqining tanib olinadigan belgisini zaiflashtiradi. Har safar turli muqobil bilan almashtirish esa asliyatdagi takrorning vazifasini o'zgartirishi mumkin. Biroq izchillik barcha vaziyatda mexanik ravishda bitta so'zni takrorlash degani emas. Tanlangan muqobil suhbatning ohangi va qahramonlar o'rtasidagi munosabatga mos kelishi lozim.

Ichimlik nomlari orqali ifodalangan iste'mol madaniyatini tarjima qilishda ham predmet aniqligi va tushunarlilik o'rtasidagi muvozanat talab etiladi. Masalan, highball nomini "haybol" shaklida berish xorijiy birlikni saqlaydi, ammo uning qanday ichimlik ekanini bilmagan o'quvchi uchun yetarli axborot bermasligi mumkin. "Haybol kokteyli" varianti nomni saqlagan holda uning umumiy turini aniqlashtiradi. "Kokteyl" yoki "ichimlik" shakllari esa matnni soddalashtiradi, biroq predmetning o'ziga xosligini kamaytiradi. Qaysi variantning maqbulligi birlikning epizoddagi ahamiyati va atrofdagi kontekst bilan belgilanadi.

Kiyim-kechak nomlarida ham o'xshash muammo kuzatiladi. White flannel suit birikmasini "oq kostyum" deb berish rang va kiyim turini saqlaydi, lekin matoga oid belgini tushirib qoldiradi. "Oq flanel kostyum" yoki "oq flanel matodan tikilgan kostyum" shakllari esa tavsifni to'liqroq yetkazadi. Shunga qaramay, mato nomini avtomatik ravishda milliy realiya deb belgilash to'g'ri emas. Uning tadqiqotdagi ahamiyati muayyan kontekstda kiyinish madaniyati, did yoki ijtimoiy taassurot yaratishga xizmat qilishi bilan asoslanishi kerak. Demak, predmet nomi, madaniy realiya va ijtimoiy belgi o'rtasidagi farqni saqlash tahlilning ilmiy aniqligini ta'minlaydi.

Realiyalarni tarjima qilishda qo'llanadigan transformatsiyalar har bir birlikning vazifasiga muvofiq baholanishi lozim. Transkripsiya nomning tashqi shaklini saqlashga xizmat qiladi, qisqa izoh esa uning mazmunini ochishi mumkin. Umumlashtirish o'quvchiga tanishroq ifoda yaratadi, biroq madaniy tafsilotni kamaytirish ehtimoliga ega. Konkretlashtirish kontekstdagi noaniqlikni bartaraf etishi mumkin, ammo asliyatda mavjud bo'lmagan ma'lumotni qo'shmasligi kerak. Shuning uchun transformatsiyaning qo'llangani emas, uning ma'no va uslubga qanday ta'sir ko'rsatgani asosiy tahlil obyekti hisoblanadi.

"Buyuk Getsbi" romanidagi ijtimoiy-madaniy birliklarni o'zbek tilida qayta yaratish predmetga oid aniqlik, madaniy xoslik, ijtimoiy konnotatsiya va uslubiy tabiiylikni uyg'unlashtirishni talab etadi. O'quvchiga tushunarli bo'lgan ifoda har doim ham asliyatdagi barcha ma'no qatlamlarini saqlamasligi mumkin; xorijiy shaklni to'liq saqlash esa uning vazifasini anglashni kafolatlamaydi. Shu sababli tarjimon yechimlarini baholashda alohida birlik bilan birga uning jumla, epizod va asarning umumiy mazmunidagi o'rni ham hisobga olinishi zarur. Muayyan o'zbekcha tarjimaning yutuq va cheklovlari haqidagi xulosalar esa tegishli asliyat va tarjima parchalarini bevosita qiyoslash orqali asoslanishi kerak.

Xulosa qismi: "Buyuk Getsbi" romanidagi ijtimoiy-madaniy realiyalarni tarjima nuqtayi nazaridan o'rganish ularning vazifasi predmet va tushunchalarni nomlash bilan cheklanmasligini ko'rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bunday birliklar qahramonlarning ijtimoiy mavqeyi, madaniy mansubligi, turmush tarzi va o'zini namoyon qilish usullarini anglashga xizmat qiladi. Shu sababli ularni o'zbek tilida qayta yaratishda lug'aviy ma'no bilan birga kontekstual mazmun, ijtimoiy konnotatsiya va badiiy vazifa ham hisobga olinishi zarur.

Muhokama qilingan misollar tarjima usulini har bir birlikning matndagi o'rniga qarab tanlash lozimligini asoslaydi. Transkripsiya madaniy shaklni saqlasa, qisqa izoh tushunarlilikni oshirishi mumkin. Umumlashtirish va konkretlashtirish esa mazmunni tabiiy ifodalashga yordam berishi bilan birga, muhim tafsilotning yo'qolishi yoki ortiqcha axborot kiritilishi xavfini ham yuzaga keltiradi. Demak, tarjima yechimining maqbulligi asliyatdagi ma'no va uslubiy ta'sirning qay darajada tiklangani bilan belgilanadi.

Mazkur tahlil realiyalar tarjimasini baholash uchun nazariy va amaliy mezonlarni belgilaydi. Biroq o'zbekcha tarjimaning aniqligi yoki madaniy mazmunni to'liq yetkazgani haqida qat'iy xulosa chiqarish tegishli nashrdagi parchalarni asliyat bilan bevosita qiyoslashni talab etadi. Kelgusidagi tahlillarda madaniy axborotning saqlanishi, takrorlanuvchi birliklarning izchilligi va tarjimon tanlovlarining o'quvchi talqiniga ta'sirini aniq misollar asosida o'rganish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. R. "National color in artistic translation (Uzbek language)." Moscow Polytechnic University in South-Western State University (Russia).“Problems and perspective development of Russia: youth review in the future 2 (2018): 19-23.
2. Tashmukhamedova, D. A., Abdullayeva, M. B., Abdullayeva, M. R., Annazarova, T. D., & Yujel, S. O. (2026). THE LINGUISTIC FOUNDATIONS OF NATURAL LANGUAGE PROCESSING (NLP): A THEORETICAL AND APPLIED PERSPECTIVE.
3. Abdullayeva M. BADIIY TARJIMADA MUQOBIL VARIANTLARNI SHAKLLANTIRISH MASALASI (“Dunyoning ishlari” asari misolida). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2024;4(27):66-73.
4. Qizi, S. D. I., Qizi, S. S. I., Azamkulovich, N. D., Elbekovna, Z. G., Normurodovna, K. D., & Raxmonkulovna, A. M. (2025, November). AI-Driven NLP and Blockchain-Enabled Linguistic Analytics: Integrative Approaches for Fair, Transparent Literary Translation of George Orwell's Works. In 2025 International Conference on Electrical Engineering and Informatics (ICEEI) (pp. 1-8). IEEE.
5. Абдуллаева, Мархабо. "НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПРОЗЫ (на примере прямых переводов с английского языка конца XX-начала XXI века)." Предпринимательства и педагогика 3.4 (2024): 3-10.
6. Abdullayeva, Marxabo. "Inglizchadan o ‘zbekchaga nasriy tarjimaning milliy-madaniy xususiyatlari (XX asr oxiri XXI asr boshlarida ingliz tilidan bevosita tarjimalar misolida). TADQIQOTLAR. UZ, 50 (5), 80-84." 2024.
7. Kasimova, S. S., Mutalova, G. S., Begmatova, B. M., Abdullayeva, M. R., & Ergashev, D. D. (2025). Advancing solar and wind power for sustainable city models. In Emerging Technologies In Sustainable Innovation, Management and Development (pp. 359-363). Routledge.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.